

RUHSATÎ

(رخصتی)

(ö. 1911 [?])

Halk şairi.

Sivas'ın Kangal ilçesinin Deliktaş köyünde doğdu. Bir şiirinde, "Elli birde zuhur edip / Doğup cihana geldim ben" diyerek 1251'de (1835) doğduğunu belirtir. Ancak diğer bir şiirinde, "Sene bin iki yüz yetmiş yedide / Benim de yaşıma elli dediler" diyerek 1277'de (1860) elli yaşında olduğunu söylemesi bu bilgiyle çelişmektedir. Asıl adının Mustafa olduğu, "Mustafa'dır öz adım / Mahlasım Ruhsat koydum" mısralarından anlaşılmaktadır. Babasının adı Şeyh Mehmed, annesinin adı Safiye'dir. Deliktaş'ta doğup orada yaşadığı için uzun süre Deliktaşlı Ruhsatî diye anılmıştır. "Demem vilâyeti gitsem Tonus'a" mısraından hareketle soyunun Tonus'tan (Altınyayla ilçesi) Deliktaş'a geldiği ileri sürülmektedir.

"On ikime kadem bastım başıma kıldım nazar / Peder mâder gitti yetim yaşıma kıldım nazar" beytinde on iki yaşındayken hem annesini hem babasını kaybettiğini belirten Ruhsatî dört evlilik yaptığını ve bu evliliklerden yirmi üç çocuğunun olduğunu söyler (Eğer nikâhtan sorarsan dördü bitirdim tamam / Eğer evlâttan sorarsan yigirmi üçtür heman). Ruhsatî ömrü boyunca hanımlarının ve çocuklarının ölümünden dolayı büyük acılar çekmiş, hep geçim sıkıntısı içinde yaşamış, Deliktaş'ta azeblik, çobanlık, amelelik, yarıcılık, su bekçiliği ve duvarcılık yaparak geçimini sağlamaya çalışmıştır. "Şevketlüm bir defa tebdil kıyafet / Gezmek vecîbe-i zimmetinizdir / Memleketin bir tutarı kalmadı / Düzmeke vecîbe-i zimmetinizdir" dörtlüğüyle başlayan şiirinde devlet ricâlini kötülediği için bir süre hapsedilen Ruhsatî'nin ömrünün sonuna doğru köyünde imamlık görevinde bulunduğu söylenmektedir.

Ruhsatî'nin bir köy şairi olduğu ve yeterli tahsil görmediği kanaati yaygındır. Ancak büyük ihtimalle Arap kaynaklı olan, halk tarafından aşk hikâyeleri ve cenk kitapları gibi ilgi gören *Uğru ile Kadı* hikâyesini (nşr. Doğan Kaya, İstanbul 1985) nazma çekmesinden, şiirlerinde âyet, hadis ve kelâm-ı kibar yer vermesinden Arapça'ya yabancı olmadığı, bir caminin inşası için söylediği, "Târihini tarh eyledim hesâb-ı ebced ile / Biri gayın birisi şîn bâ ile tamam" mısralarından ebced hesabını bildiği anlaşılmaktadır.

Şiirlerinde "Ruhsat, Ruhsat Baba, Âşık Ruhsat" mahlasları yanında en çok "Ruhsatî" mahlasını kullanan şaire bu mahlası Sivas'ın Karabaşı köyünden Şeyh İbrâhim Efendi vermiştir. "Bir zaman İcâdî bir zaman Cehdî / Şimdi de Ruhsatî Baba dediler" beytinde işaret edildiğine göre şair önce "İcâdî" ve "Cehdî" mahlaslarını kullanmışsa da bu mahlaslarıyla şiirleri yoktur. İrticâlen güzel şiirler söyleyen, ancak saz çalamayan şair ömrü boyunca arzu ettiği şöhrete kavuşamamıştır. Ruhsatî'nin bazı saz şairleri gibi hem hece hem aruz ölçüsüyle şiirleri varsa da onun şairlik gücünü yansıtan şiirleri hece vezniyledir. 500'e yakın şiirinin yarısından fazlası koşmadır. Diğerlerini semâî nazım biçimiyle ve aruz ölçüsüyle söyledikleri oluşturur. Genellikle üç beş dörtlükten oluşan şiirleri ölçü, durak, kafiye ve redif bakımından sağlam sayılabilecek bir yapıya sahiptir. Dilinin sade olması, aşk, ölüm, gurbet, yoksulluk, zamandan şikâyet, din, tabiat gibi konuları etkili biçimde dile getirmesi Ruhsatî'nin önemli özellikleridir. Ruhsatî şiirlerinin bir bölümünde bir âşık gibi kalbi heyecanla çarpan, tabiatın zevk alan, toplumun bozuk yönlerini gören bir saz şairi, bir bölümünde öğüt veren, fânî güzelliklere aldanmayan, mütevekkil bir derviş edasındadır. Vehbi Cem Aşkun dinî öğelere fazlaca yer veren Ruhsatî'nin Nakşibendî, M. Fuad Köprülü ise Bektaşî olduğunu söylerken onun hakkında geniş bir araştırma yapan Doğan Kaya şiirlerinden hareketle Nakşibendî olduğunu ortaya koymuştur (*Âşık Ruhsatî*, s. 23-24). Âşık edebiyatı içinde bir âşık kolunun kurucusu sayılan Ruhsatî'nin birçok şiiri günümüzde türkû ve ilâhi olarak söylenmektedir.

Ruhsatî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekte, M. Fuad Köprülü onun 1899'da, Kadri Özyalçın – Kemal Gürpınar 1901'de, Vehbi Cem Aşkun ile Eflatun Cem Güney ise 1911'de vefat ettiğini söylemektedir. Şiirlerinde yaşının yetmişe dayandığını belirtmesi, 1903'te Sivas valisi olan Reşid Paşa'dan ve Sultan Mehmed Reşad'ın saltanatından (1909-1918) söz etmesi 1911 yılında öldüğü yolundaki görüşü daha güçlü kılmaktadır. Mezarı Deliktaş'ta kendisinden önce ölen oğlu Âşık Minhâc'ın yanındadır. Taşında, "Ruhsatî Azrâil gezer kastıma / Hakım helâl olsun eşim dostuma / Bir belli taş dikin başım üstüne / Bir gün devir döner belirsiz olur" dörtlüğünün bulunduğu mezar 1970'li yılların başında Sivas Valisi Celal Kayacan tarafından yaptırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kadri Özyalçın, *Deliktaşlı Ruhsatî*, I. Kitap, Sivas 1936; a.mlf. – Kemal Gürpınar, *Deliktaşlı Ruhsatî*, II. Kitap, Sivas 1938; Vehbi Cem Aşkun, *Büyük Halk ve Saz Şairi Ruhsatî*, Sivas 1944; M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962, s. 539-540, 575-588; F. Erömer, *Deliktaşlı Ruhsatî*, İstanbul 1963; Eflatun Cem Güney – Çetin Eflatun Güney, *Âşık Ruhsatî: Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1963; Doğan Kaya, *Ruhsatî'nin Uğru ile Kadı Hikâyesi*, İstanbul 1985; a.mlf., *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî*, Sivas 1994; a.mlf., *Âşık Ruhsatî*, Sivas 1999; Nurettin Albayrak, *Ruhsatî*, İstanbul 2001; "Ruhsatî", *TDEA*, VII, 357.

NURETTİN ALBAYRAK

RÛHU'İ-BEYÂN

(روح البیان)

İsmâil Hakkı Bursevî'nin

(ö. 1137/1725)

tasavvufî tefsiri.

1096 (1685) yılında şeyhi Atpazarî Osman Fazlı Efendi tarafından Bursa'ya halife olarak gönderildikten sonra Ulucami'de vaaz etmeye başlayan ve vaazlarında Kur'an'ı tefsir eden İsmâil Hakkı Bursevî *Rûhu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* adlı Arapça eserini bu dönemde telife karar vermiştir. Müellif, Balkanlar'da bulunduğu sırada çeşitli tefsirlerden derlemeler yaparak oluşturduğu Nisâ süresinin 78. âyetine kadar gelen çalışmasının Bakara süresinin 267. âyetine kadar olan bölümünü yeniden gözden geçirip tefsirin başına koymuş ve kaldığı yerden yazmaya devam etmiştir. Bu sebeple eserde Bakara süresinin 267. âyetinden önce de bir mukaddime yer almaktadır. *Rûhu'l-beyân* yaklaşık yirmi bir yılda yazılmış, müellifin şeyhini beş defa İstanbul'da ve son olarak Kıbrıs'ta ziyaret etmesi, II. Mustafa zamanında katıldığı I ve II. Avusturya seferleri, on yedi ay süren ilk haccı (1111/1700), 1114 (1703) yılı Ramazanı Kadir gecesinde Bursa Ulucamii'nde meydana gelen katil hadisesinden sonra bir süre vaazlarına ara vermesi, üç ay süren şiddetli bir hastalık geçirmesi gibi sebepler eserin tamamlanmasını geciktirmiştir. *Rûhu'l-beyân*'ın yazımı 14 Cemâziyelevvel 1117'de (3 Eylül 1705), vaaz olarak takriri 28 Cemâziyelevvelde Ulucami'de sona ermiş, hatim meclisine büyük bir cemaat katılmıştır.

İsmâil Hakkı'nın yetişme döneminde okuduğu kitapların *Rûhu'l-beyân*'ın şekillenmesinde büyük tesiri olmuştur. Vaaz ve irşad faaliyetleri münasebetiyle başta tefsirler olmak üzere çeşitli kaynaklardan faydalanarak meydana getirdiği tefsir mec-

muaları da bir tefsir yazma hususunda kendisine cesaret vermiştir. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*ı, Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb*'i, Kurtubî'nin *el-Câmi*'i, Kâdî Beyzâvî'nin *En-vârû't-tenzîl*'i, Neseffî'nin *Medârikü't-tenzîl*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahrü'l-muhtâ*'i, Alâeddin Semerkandî'nin *Bahrü'l-'ulûm*'u, Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-'aklî's-selîm*'i gibi tefsirlerle Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-hakâ'ik ve'l-me'â-nî'si*, Kevâşî'nin *Tebşîratü'l-mütezekkir*'i, Abdürrezâk el-Kâşânî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâ'isü'l-be-yân*'ı gibi tasavvufî tefsirler *Rûhu'l-be-yân*'ın en önemli kaynaklarıdır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve Osman Fazlî Efendi'nin eserleri de *Rûhu'l-be-yân*'a kaynaklık etmiştir.

Rûhu'l-be-yân'ın mukaddime ve hâtî-meleriyle bazı eserlerinde tefsirin yazılışı, metodu ve özellikleriyle ilgili bilgiler aktaran İsmâil Hakkı vaaz ve nasihatle meşgul olduğu için mev'izaya önem vermiş, tefsir vecihlerini fazla çoğaltmamış ve âyetlerin kolay anlaşılmasını sağlayacak kadarıyla yetinmiştir. Önce şer'î esasları ve hükümleri, ardından tasavvufî yorumları zikretmiş, bu arada terğib ve terhîbe dair hususları da eklemiştir. Başka kaynaklardan aldığı ibareleri genellikle değiştirmeden vermiştir. Önceki tefsirlerde bulunmayan bazı ilâveler yapmış, kendi görüşlerini "fakir der ki ..." sözleriyle belirtmiş, uygun yerlere Farsça beyitler eklemiştir. Farsça şiirleri çoğunlukla Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî'si*, Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Dîvân*'ı, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* ve *Gülîstân*'ı, Molla Câmi'nin eserleri gibi kaynaklardan nakletmiştir. Ona göre *Rûhu'l-be-yân* ibare, işaret ve rabbânî ilhamın faydalarını bir araya getiren, her türlü ilim ve mârifeti ihtiva eden sade bir tefsirdir.

Eserde âyetler bir veya birkaç kelime halinde ele alınarak sarf, nahiv, istikak ve mâna yönünden tahlil edilmiştir. Müellif bu hususta faydalandığı Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı gibi kaynakları genellikle belirtmiştir. Nâdiren de olsa Arap şiiriyle istîshadda bulunulmuş, kıraat vecihlerine, kıraat farklarından doğan anlam değişikliklerine fazlaca yer verilmemiştir. İsmâil Hakkı, Kur'an'ın i'câzına da işaret ederek bu hususta kaynaklardan mâlûmat aktarmış, istiare, teşbih, mecaz ve kinaye gibi edebî sanatların yer aldığı âyetlerde bu konuya dikkat çekmiş, kasr, tahsis, hazf, isâl gibi meânî konularına da işaret etmiştir.

Tasavvufî yönü ağır basan bir tefsir olarak tanınmakla birlikte *Rûhu'l-be-yân*, kaynakları dolayısıyla hem rivayet hem dirayet tefsirinin özelliklerini taşıyan çok yönlü bir eserdir. Rivayet tefsirlerinde olduğu gibi bu eserde de Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahâbe ve tâbiinden gelen sözlerle tefsir edilmesi esasına uyulmuştur. Âyetler arasında anlam yönünden yakınlığa işaret edilmeye çalışılmış, bu arada esbâb-ı nüzûle de temas edilmiştir. Nüzûl sebeplerini sahâbeden nakledilen, senedi zikredilmeden aktarılan, aralarında tercih yapılmadan verilen rivayetler, müfessirlerin ortak görüşü olan rivayetler ve İsmâil Hakkı'nın kendi görüşünü ilâve ettiği rivayetler şeklinde tasnif etmek mümkündür. Eserde nâsih ve mensuh âyetler üzerinde de durulmuştur. İsmâil Hakkı'ya göre Kur'an'ın zâhirî hükümlerinde nesih olabilirse de bâtinî hikmet ve hakikatlerde nesih ihtimali yoktur.

Rûhu'l-be-yân'da nakledilen hadislerin önemli bir kısmı sahih olmakla birlikte zayıf ve mevzû kabul edilen rivayetlere de rastlanmaktadır. Bu yönüyle eser özellikle hadis âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Abdülfettâh Ebû Gudde hadisleri çok defa senedsiz zikreden Zemahşerî, Beyzâvî ve Ebüssuûd gibi müfessirlerin tefsirlerinde zayıf, münker veya mevzû hadisler olduğunu belirttikten sonra İsmâil Hakkı'nın da hadis ilmine âşina olmadığını ifade eder. Muhaddislerce tenkide tâbi tutulan rivayetleri aktarırken zaman zaman muhaddislerin bu rivayetlerle ilgili görüşlerini de veren İsmâil Hakkı, hadis usulü kurallarını kabul etmekle birlikte sahih keşfi de hadis ahzi veya bir hadisin tesbit ve tashihinde yeterli görmektedir. Öte yandan onun terğib ve terhîb konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceğine dair kuraldan istifade ettiği görülmektedir. Zayıf ve mevzû rivayetlerin tefsirinde yer almasında itibar ettiği kaynaklara güveninin tam olmasının da etkisi olduğu söylenebilir. İsmâil Hakkı kelâm ilmine dair meselelere kısaca temas etmiş, bazan kendi görüşlerini de belirtmiş, başta Mu'tezile olmak üzere Kaderiyye, Cebriyye ve Cehmîyye gibi mezheplerin Ehl-i sünnet'e muhalif görüşlerini tenkit etmiştir. Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte ahkâm âyetlerinin tefsirinde diğer Sünnî mezheplerin görüşlerine de yer vermiş, ahkâm âyetlerini tefsir ederken zaman zaman usûl-i fıkıh kaidelerini zikretmiştir. Mezhep imamlarının görüşlerini açıklarken bazan kendi görüşünü de ortaya koy-

muştur. İsmâil Hakkı'nın Zemahşerî, Beyzâvî, Râzî, Alâeddin es-Semerkindî, Celâleyn, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Şeyhzâde, Kevâşî ve Ebüssuûd Efendi gibi müfessirlere eleştiriler yönelttiği görülmektedir. *Rûhu'l-be-yân* nakil ve derleme yönü ağır basan bir tefsir olup İsmâil Hakkı da bunun farkındadır. Nitekim birkaç yerde eserin "derleme" (cem'), kendisinin de "derleyen" (câmi') olduğunu söyler (I, 370, 409; III, 549; IV, 3). Tefsirin tutulmasının bir sebebi de yapılan nakillerin iyi bir kompozisyonla sunulmasıdır.

Eserin tasavvufî yönünün büyük ölçüde tasavvufî tefsir ve eserlerden yapılan nakiller oluşturur. Müellifin bu konuda en önemli kaynağı Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-hakâ'ik*'idir. Tefsirin tasavvufî yönünün teşekkülünde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve kendi şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin eserlerinden yapılan nakiller de önemli yer tutar. *Rûhu'l-be-yân*'da ibretli kıssa ve hikâyelere geniş yer verilmiştir. Bir taraftan vaaz olarak taktir edilirken bir taraftan yazılan bir tefsirde bunlara rastlanması şaşırtıcı değildir. Zaman zaman kısalar, doğruluk derecesine bakılmadan didaktik tarafı ve ibret alınacak yönleri düşünülerek nakledilmiştir. Bu özelliği sebebiyle eser vâizler için önemli bir kaynak olmuştur. Nitekim Zâhid Kevserî, vâizlerin kalplere rikkat veren hikâyeler ihtiva etmesi sebebiyle *Rûhu'l-be-yân*'a çok önem verdiklerini söyler. Eserde İsrâiliyat'ın yer alması kaynağı olan eserler vasıtasıyladır. Esasen *Rûhu'l-be-yân*'da bu tür haber ve hikâyelerin nakledilmesine uygun bir üslûp kullanılmıştır. Müellif, eserinde halka zulmeden devlet adamlarına ağır eleştiriler yöneltmiş, bu arada dönemin padişahı IV. Mehmed'i tenkit etmekten çekinmemiştir (II, 20).

Rûhu'l-be-yân'ın tesirleri günümüze kadar devam etmiştir. İsmâil Hakkı'nın çağdaşlarından Hüdâyî Âsitânesi postnişini Yâ-kub Afvî *Tuhtetü'l-vü'âz* adlı eserinde (Hacı Selimağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 623) *Rûhu'l-be-yân*'dan nakillerde bulunmuştur. Yine çağdaşı müelliflerden Eşrefzâde İzzeddin Efendi'nin *Enisü'l-cinân fi tefsiri'l-Kur'ân*'ında (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 976-977) hem metot hem muhteva bakımından *Rûhu'l-be-yân*'ın izlerini görmek mümkündür. Eşrefzâde'nin oğlu Abdülkadir Necib'in *Zübdetü'l-be-yân* isimli tefsirinin (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 217-218) ana kaynaklarından biri de *Rûhu'l-be-yân*'dır. Gazzizâ-

de Abdüllatif Efendi, *Fütûhât-ı Kenzî'l-Kur'ân* adlı Türkçe tefsirini hazırlarken *Rûhu'l-beyân*'dan istifade etmiştir. Mehmed b. Osman el-Hilmî el-Adavî'nin 1851'-de yazdığı *Tefsîr-i Sûre-i Vâkıa*'da (İstanbul 1310) nakillerin neredeyse yaridan fazlası *Rûhu'l-beyân*'dan alınmıştır. Evliyâ-zâde İsmâil Hakkî'nın *Miftâhu't-tefâsîr* adlı eseri (İstanbul 1286) önemli ölçüde *Rûhu'l-beyân*'dan seçilen konulardan oluşur. Hasan Basri Çantay âyet meâllerine eklediği dipnotlarda *Rûhu'l-beyân*'dan faydalanmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen tefsirini hazırlarken istifade ettiği eserler arasında Kâdî Beyzâvî, Fahrreddin er-Râzî ve Ebüssuûd Efendi'nin tefsirlerinden sonra *Rûhu'l-beyân*'ı zikreder.

Eseri Seyyid Muhammed Nûrî el-Kâdirî *Telhîşü't-tibyân min Rûhi'l-beyân*, Mustafa Sabri er-Reşîdî el-Kâdirî *Reyhâne-tü'l-işvân el-makâtife min riyâzî'l-cinân el-menkûle min Tefsîri Rûhi'l-beyân* adıyla kısaltmıştır. Eser, Muhammed Ali es-Sâbûnî tarafından *Tenvîrû'l-eghân min Tefsîri Rûhi'l-beyân* ismiyle ihtisar ve tahkik edilmiştir (Dımaşk 1988). Sâbûnî tefsirde geçen Farsça metinlerle zayıf ve mevzû gördüğü rivayetleri çıkarmıştır. Sâbûnî'nin eseri bir heyet tarafından *Muhtasar Rûhu'l-beyân Tefsîri* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1995-1996). Aşçı İbrahim Dede, *Tercemetü'l-Fârisiyye fî Tefsîri'l-Hakkıyye* adlı eserinde tefsirde geçen Farsça metinleri Türkçe'ye tercüme etmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 3210-3213).

İsmâil Hakkî *Rûhu'l-beyân*'ı üç cilt olarak düzenlemiştir. Eserin müellif hattı nüshası on altı defter halinde Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 12-27). *Rûhu'l-beyân* üç (İstanbul ve Bulak 1255), dört (Bulak 1264, 1276; İstanbul 1285, 1286, 1306), altı (Bulak 1278, 1287) ve on cilt halinde (İstanbul 1330, bu baskı daha sonra İstanbul'da ve Arap dünyasında ofset yoluyla çoğaltılmıştır) birçok defa basılmıştır. Eserin Hasan Kâmil Yılmaz başkanlığında bir heyet tarafından *Rûhu'l-beyân: Kur'an Meâlî ve Tefsîri* adıyla Türkçe'ye yapılan tercümesinin (I-VIII, İstanbul 2005-2007) yayımı devam etmektedir. Ömer Faruk Hilmî'nin tercümesi de (I-XI, İstanbul, ts.) henüz tamamlanmamıştır. Sakıp Yıldız, hazırladığı doktora tezinin üçte birini *Rûhu'l-beyân*'a ayırmış ve tefsiri çeşitli yönlerden incelemiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâil Hakkî Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1330, I-X; a.mlf., *Rûhu'l-beyân: Kur'an Meâlî ve*

Tefsîri (trc. Hasan Kâmil Yılmaz v.dğr.), İstanbul 1426/2005, Ali Namî'nın "İsmâil Hakkî Bursevî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri" başlıklı yazısı, I, 39-62; a.mlf., *Tamâmü'l-fezâ-İl* (haz. Ali Namî, yüksek lisans tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 79-80, 107-109; a.mlf., *Min Vâridâtü'l-fakîr İsmâ'il Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789, vr. 126^b-128^b; a.mlf., *Mecmua*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3507, vr. 74^b; a.mlf., *Silsilenâ-me-i Celveti*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'iyye, nr. 1040, vr. 63^{a-b}; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice* (haz. Ali Namî - İmdat Yavaş), İstanbul 1997, I, 87; II, 79-80, 108, 430; Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları* (haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul 2006, hazırlayanların "Giriş'i, s. XLVII-XLVIII; Dâvud Çelebi, *Fihrisü Kitâbi Mahtûâtü'l-Mevsûl*, Bağdad 1927, s. 89, 231; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 652; Abdülfettâh Ebû Gudde, *et-Ta'likâtü'l-hâfile 'ale'l-Ecvibetü'l-fâzıla* (Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* [nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde] içinde), Halep 1384/1964, s. 132-135; M. Zâhid el-Kevserî, *Maâlât*, Kahire, ts. (Matbaatü'l-envâr), s. 483-484; Sâkıb Yıldız, *L'exégète turc İsmâ'il Hakkî Burûsawî, sa vie, ses oeuvres et la méthode dans son tafsîr Rûh al-Bayân* (doktora tezi, 1972), L'Université de Sorbonne Faculté des Lettres et Sciences Humaines; Ali Namî, *İsmail Hakkî Bursevî: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlatışı*, İstanbul 2001, s. 37-39, 54, 85, 179-181, 213-214.

ALİ NAMLI

RÛHU'İ-MEÂNÎ

(روح المعاني)

Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin
(ö. 1270/1854)
Kur'an-ı Kerîm tefsiri.

Tam adı *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî* olup *Tefsîrû'l-Âlûsî* diye de anılır. 16 Şâban 1252 – 4 Rebîülâhîr 1267 (26 Kasım 1836 – 6 Şubat 1851) tarihleri arasında kaleme almıştır. Âlûsî mukaddimede uzun yıllar Kur'an'ı mütalaa ettiğini ve gördüğü bir rüya üzerine eseri yazmaya başladığını anlatır. Kur'an'ı tefsir etmenin önemine ve zorluğuna dikkat çekerek İslâmî ilimlerde geniş bilgi birikimi yanında Allah'ın inâyeti olmadan iyi bir tefsir yazmanın mümkün olamayacağını söyler. Bu arada re'y tefsirinin meşruluğunu delillerle ispat etmeye çalışır ve tasavvuf ehlinin Kur'an yorumlarının değeri üzerinde durur. Mukaddimede ayrıca halku'l-Kur'an, yedi harf, Kur'an'ın cem'i ve tertibi, Kur'an-ı Kerîm'in i'câz yönleri gibi konulara yer verilir.

Eserde Kur'an'ın Kur'an ve Sünnet'le yorumu esas alınmış, nüzûl sebepleri zikredilmiş, âyetler ve sûreler arasındaki irtibat gösterilmeye çalışılmış, kıraatlerden doğan anlam farklılıkları belirtilmiş ve kıraatler arasında tercih yapılmıştır. Âlûsî, hurûf-ı mukattaanın anlamıyla ilgili çeşit-

li yorumlar nakletmiş, bu harflerin ebced değerlerinden hareketle bazı sonuçlar elde edenlerin görüşlerine yer vermiştir. Eserde nesih âyetinin tefsirinde nesih konusu geniş biçimde anlatılmış, Kur'an ile hadis-te neshin vuku bulabileceği belirtilerek âyet ve hadislerden deliller getirilmiştir. Kelâm konularında Selef yolunun daha sağlam olduğu, dolayısıyla Selef'in te'vile gitmediği mevzularda müfessirin de gitmemesinin daha isabetli olacağı görüşü benimsenerek (XXVII, 168) bu konuda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye çizgisine yakın bir yol takip edilmiştir. Ancak bu durum Âlûsî'nin Vehhâbîlik'e suçlanması sebeb olmuştur. Eserde farklı düşüncelere sahip âlimlere karşı genellikle ilimlî bir üslûp kullanılır. Fakat Şiîler'in özellikle imâmetle ilgili görüşleri sert bir dille eleştirilir (I, 377) ve onların bazı sahâbîlerle ilgili tenkitlerinin taassuptan kaynaklandığı belirtilir (IV, 217-220).

Âlûsî âyetleri yorumlarken şiiirden önemli ölçüde yararlanmış, dil ve belâgat kaideleriyle eski Arap şiirini dikkate alarak çok ince tahlillerle kelimelerin ihtiva ettiği mecaz, istiare gibi sanatları ayrıntılı biçimde incelemeye çalışmıştır (meselâ bk. IV, 7; XI, 123, 178). Tefsirde fıkıh, fıkıh usulü ve mezheplerle ilgili birçok konu ele alınmış, zaman zaman tenkitler yapılmış ve tercihlerde bulunulmuştur. Bazı kevnî âyetleri yorumlarken zamanın fen bilimlerinden yararlanan müfessir kendi dönemini açısından oldukça isabetli açıklamalar yapar (XI, 17, 69). İsrâiliyat'la ilgili rivayetlere genelde tenkitçi bir gözle baktığı halde bazı âyetlerin yorumunda İsrâilî nakillerden istifade ettiği görülür (meselâ bk. XII, 51; XIII, 34-35; XIX, 168; ayrıca bk. Muh-sin Abdülhamîd, s. 282-287). Âlûsî eserinde belli başlı tefsir, kıraat, belâgat, şiir, kelâm, felsefe ve fıkıh kitaplarından nakillerde bulunmuş, ancak bunları tenkitçi bir yöntemle incelemiştir. *Rûhu'l-me'ânî*'nin kaynakları arasında Râgîb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı, İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahrreddin er-Râzî'nin *Meâtîhu'l-gayb*'ı, Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin *el-Bahrü'l-muhîl*'i, Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdû'l-'aklî's-selîm*'i, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-menşûr*'u, Tabersî'nin *Mecma'u'l-beyân*'ı sayılabilir (diğer kaynakları için bk. a.g.e., s. 208-210).

Rûhu'l-me'ânî'de âyetler rivayet ve di-
rayet metoduyla tefsir edildikten sonra
"âyetlerdeki işâri yorumlar", "diş âlemde-